

DÜN < TÜN VE GÜN < KÜN KELİMELERİ ÜZERİNE

Osman Fikri Sertkaya

■ **1. Tün > Dün:** Türkiye Türkçesindeki **dün** (< **tün**) kelimesi iki anlam taşır. İlki bulunduğumuz yere göre, güneşin batışından doğuşuna kadarki ortalama 12 saatlik süre olan geceyi, ikincisi de güneşin batışından bir sonraki batışına kadarki ortalama 24 saatlik bir önceki günü ifade eder.

Tün kelimesinin eski Türkçe metinlerdeki anlamı “gece”dir (EDPT **tün** 513a-b). **Tün ortusu** ibaresi “gece yarısı” anlamına gelir. Kelime daha sonraları Türkçede “bir önceki gün” anlamında da kullanılmıştır. Etimolojik ayrılması yapılmamıştır. Teoritik olarak en fazla ***tü-n** şeklinde ayrılabilir. Kelime Anadolu’da t > d gelişmesi ile **dün** şeklinde kullanılmıştır. Ancak anlamı “gece” değil “dün, bugünden bir önceki gün” anlamındadır. Gülensoy, 234b < ET., OT. Tün ‘gece’ < **tün**.¹

2. Kün > Gün: Türkiye Türkçesindeki **gün** (< **kün**) kelimesi de iki anlam taşır. İlki bulunduğumuz yere göre, güneşin doğuşundan batışına kadarki ortalama 12 saatlik süre olan gündüzi, ikincisi de güneşin doğuşundan bir sonraki doğuşuna kadarki ortalama 24 saatlik bir süre olan günü ifade eder.

Şimdi bu kavramlardan **dün** (< **tün**) “gece” mi yoksa **gün** (< **kün**) “gündüz” mü cümlede önce kullanılır sorusuna cevap arayalım.

3. Eski Türklerle komşu olan Çin’de, 24 saatlik süre MÖ 200’lerde başlayan Han hanedanından beri 12 eşit kısma ayrılmıştır. Ancak bu 24 saatlik zaman dilimi gece yarısı civarında başlar. Yani sıralamada gece önce gelir, gündüz ise onu takip eder. Bunu bir liste hâlinde görelim.

1 Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 3. baskı, İstanbul Kasım 2018, s. 234b.

sıra	Çince adı	Saat süresi	Vaktin adı	ortalama saat
1	子【zǐ】 ZI	23.00 - 01.00	Gece yarısı	24.00
2	丑【chǒu】 ÇOU	01.00 - 03.00	horozun ötmesi	02.00
3	寅【yín】 YİN	03.00 - 05.00	şafak vakti	04.00
4	卯【mǎo】 MAO	05.00 - 07.00	günaş doğumu	06.00
5	辰【chén】 ÇIN	07.00 - 09.00	kahvaltı	08.00
6	巳【sì】 SI	09.00 - 11.00	öğle öncesi	10.00
7	午【wǔ】 WU	11.00 - 13.00	öğle	12.00
8	未【wèi】 VIY	13.00 - 15.00	öğle sonrası	14.00
9	申【shēn】 ŞIN	15.00 - 17.00	ikindi	16.00
10	酉【yǒu】 YOU	17.00 - 19.00	güneş batımı	18.00
11	戌【xū】 ŞÜ	19.00 - 21.00	alaca karanlık	20.00
12	亥【hài】 HEY	21.00 - 23.00	yat(a)sı	22.00

Çince zaman diliminin 8. kelimesinin kullanılışı *Köl Tigin Yazıtı*'nın Çince yüzündeki yukarıdan aşağıya ve sağdan sola doğru yazılan 12 satırlık Çince metinden sonra yer alan ve 21 ideogramdan oluşan metnin tarih kaydında görülmektedir. G. Schlegel (1892), Georg von der Gabelentz, W. F. Wassilieff (1895), E. H. Parker (1896), K. Shiratori (1899) tarafından *Ta-T'ang-K'i-Yüan-Ju-Nien-Sui-Tz'u-Jên-shên-shih-êrh-yueh-hsin-ch'ou-ch'i-jih-Ting-wei-chien* okunarak "Büyük T'ang (hanedanının) K'ai-Yüan (saltanat devresinin) yirminci yılında, (yani) *Jen-Şen* (şeklinde söylenen) takvim yılı sırasında, *Şin-ço* (şeklinde söylenen) yedinci ayında, *T'ing-wei* (şeklinde söylenen) yeni ayın yedinci günü (saat 13.00-15.00 arası)nda dikildi" şeklinde çevirilen cümledeki son iki Çince ideogramın, yani 20. ve 21. ideogram olan *wei-chien* (okunuşu: *vey çen*)'in çevirisi "öğleden sonra saat 13.00-15.00 arasında dikildi" şeklindedir.²

4. Türkiye Türkçesi yazı dilinde de sıralama Çince olduğu gibi "gece" ile başlar. Sıralama **gece gündüz** şeklindedir. Bu antonimin (ikilemenin) anlamı ise 24 saat karşılığında "daima, durmadan, durmaksızın, aralıksız" şeklindedir. "**Gece gündüz** zf. Her zaman, ara vermeden, aralıksız."³

5. Türkiye Türkçesindeki **gece-gündüz** ibaresinin Doğu Türkçesindeki şekli de "gece" kelimesi ile başlayan **tünekün** şeklindedir. Anlamı da Türkiye Türkçesindeki anlamlarla aynıdır. **Tünekün** kelimesi *Codeks Cumanicus*'da **tüne** maddesinde **tüne-kün** şeklinde geçiyor.

2 Osman Fikri Sertkaya, "Köl Tigin Yazıtı Ne Zaman Yazıldı ve Dikildi?", *Orkun*, Türkçü Dergi, 57, Kasım 2002, s. 18-21.

3 *Türkçe Sözlük*, 11. Baskı, Ankara 2011, s. 911b-912a.

tüne [tunacun. Tunachun / tvnekvñ] (gestern. *Nur in der Verbindung*:) **tüne-kün** gestern ‘heri’.⁴

Kelime Doğu Türkçesinde de aynıdır (EDPT 513b).

İbare Batı Türkçesinde ise “dünkü gün” anlamıyla 24 saat önceki bir zaman dilimini ifade eder. İbare, tarihî metinlerde **düne gün** şeklinde beş örnekte tespit edilmiştir⁵ (EDPT 513b).

tünekün ibaresi Türkiye Türkçesi ağızlarında “bir gün evvel, dün” anlamında **dünegen, dünegi, dünegin, dünegün, dünan** (< **dünaan** < **dünegen** < **düneyin**), **dünen** gibi şekillerde geçiyor.

Gülensoy 235a’da madde başı olarak “bir gün evvel, dün” anlamında **düney(i)n** şeklini almıştır. < **tüne+kün** [krş. Çağ.].

An. Ağl.: **dünegen, dünegi, dünegin, dünegün, dünan** (< **Dünaan** < **dünegen** < **düneyin**), **dünen**⁶

Çağ., Kmk. **tüüne+kün**

Tuva **düne** ‘geceleyin’ < ***tüne+kün**

Az. **dünen** < ***tüne+kün**

Bşk. **tönön** < < ***tün+e+n**

TatK.ağızları **tönege** < ***tüne+ki**;

tönegen ‘dün’ < ***tüne+kün**

Kum. **tünegün**.⁷

6. Yarın Kiçe: Tünekün sıralaması Etü. ***kiçe-yarın** sıralamasının karşılığıdır. Ancak Etü. metinlerde görülen sıralama ***kiçe-yarın** şeklinde değil *İrk Bitig*’de kullanılan **yarın kiçe** yani ***künetün** şeklindeki bir sıralamadır. Bir başka söyleyişle *İrk Bitig*’de **yarın kiçe** şeklinde “gündüz-gece” sıralaması ile geçen zaman belirtme, Türkçe sıralamaya yabancı olan ve kökenini bilmediğimiz bir şekildir. *İrk Bitig*: **yarın kiçe** = Türkiye Türkçesi: **gündüz-gece** paralelizmi Türkiye Türkçesinde Aşık Veysel’in şiirinde görülür.

Uzun ince bir yoldayım

Gidiyorum gündüz gece

Bilmiyorum ne haldayım

Gidiyorum gündüz gece.

Sergey E. Malov *İrk Bitig*’deki **yarın kiçe** ikilemesini **yarın** “şafak vakti” **kiçe** “akşam, güneş batarken” şeklinde iki zaman dilimi olarak anlamış ve metni

4 Kaare Grönbech, *Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*, Köbenhavn, 1942, s. 259.

5 *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, II, C-D, Ankara 1965, s. 1317.

6 *Derleme Sözlüğü*, IV, s. 1630.

7 Tuncer Gülensoy, *age.*, 235a.

yarın kiçe “şafak vaktinden akşam güneş batana kadar” şeklinde çevirmiştir.⁸ Doğru şekil ise **yarın kiçe** “sabah, akşam = gündüz gece = daima, hep” anlamındadır.

y(a)r(ı)n < ***y(a)r-ı-n** “gündüz, sabah”.

yarın 1. Bu günden sonra gelecek ilk gün; 2. Gelecek, ilerideki zaman; 3. Bu günden sonra gelecek ilk gün içinde.⁹ **-n** vasıta hâli (enstrümentalis) eki ile yapılan *yar-ı-n* şekline benzeyen diğer bazı şekiller: Tonyukuk. *yadag-ı-n* > *yayan*. Türkiye Türkçesi: *ilk-i-n*, *yaz-ı-n*, *kış-ı-n*, *an-sız-ı-n*, *ahşam-ı-n*, *gafil-i-n*.

İrk Bitig'deki **yarın kiçe** şeklindeki sıralanan ikileme (antonim) Türkiye Türkçesinde ‘gelecek günün gecesi’ olarak kullanılmaktadır. *İrk Bitig* metninde ise “gündüz gece, sabah akşam = daima, hep, her zaman” anlamlarında kullanılmıştır.

7. kiçe < ***ki-çe** ~ ***ke-çe** “akşam > gece” ≠ **kiç-e** ~ **keç-e** şeklinden gelmez.¹⁰

İstikamet bildiren ***ki** isim kökünden türetilen diğer kelimeler şunlardır:

Genitif	ki-ng
Akuzatif	ki-g
Datif	ki-ke
Lokatif	ki-de
Ablatif	ki-din “sonra” > kiyin ~ kin
Ekvatif	ki-çe
Enstrümantal	ki-n “sonra”
Direktif	ki-rü > geri
İyelik	ki-si-re “sonra”

8. Kün: Altayistik nazariyesine göre dünyamızın çevresinde döndüğü yıldızın Türkçedeki ismi ***kunyaş** şeklinde idi. **ny** sesinin **-n-** ve **-y-** şeklinde parçalanması ile kelime **kuyaş** ve ***kunaş** şeklini aldı. -n-'li şekil kalın sıradan ince sıraya geçerek **küneş** ~ **küne:ş** olarak kullanılmıştır (EDPT 679a ve 734a-b). Eski Türkçede ilk anlamı “Güneş ışığı (*sunshine*)”, ikinci anlamı “Güneş (*sun*)”dir. Türkiye Türkçesinde k- > g- gelişmesi ile **güneş** şeklinde kullanılmaktadır. Eski Türkçede ise **kün** şeklinin kullanıldığı görülüyor (EDPT **kün** 745a-b). **kün ortusu** ibaresi “günün ortası, öğle” anlamına gelir. Kelime daha sonraları “gün” anlamında da kullanılmıştır. **Yigirmi kün olurup** ibaresinde bu anlam görülmemektedir. Etimolojik ayrılması yapılmamıştır. Teoritik olarak en fazla ***kü-n** şeklinde ayrılabilir.

⁸ Sergey E. Malov, *Pamyatniki Drevnetyurkskoj Pismennosti Teksti i İssledovaniya*, M.-L. 1951, s. 85.

⁹ *Türkçe Sözlük*, 11. Baskı, Ankara 2011, s. 1450a.

¹⁰ Marcel Erdal, “İrk Bitig Üzerine Yeni Notlar”, *TDAY-Belleten* 1977, Ankara 1978, s. 87-119; (bk. s. 88),

Küneş kelimesi Göktürkçe metinlerde tespit edilememiştir. Runik harfli metin olarak sadece *Irk Bitig*'in 57. ırkında naşirlerin **küneş** olarak transkripsiyonladığı **künes** şekli geçiyor.

9. Gündüz < күntüz < күндүз < gündüz. (EDPT 729b). “Günün sabahtan akşama kadar süren aydınlık bölümü”.¹¹ Eski Türkçede **tün** “gece” kelimesinin zıddı olarak kullanılmıştır. Tonyukuk: **tün udımatım, күntüz olurmatım** “gece uyumadın gündüz oturmadan”. Kelimenin etimolojik açıklanması **gün-düz < күn-tüz** şeklindedir.

10. Kuya:ş Altayistik nazariyesine göre kelimenin eski şekli **kunyaş** idi.¹² **ny** sesinin parçalanması ile kelime **kuyaş** ve ***kunaş** şekillerini aldı. -n-'li şeklin sıradan **küneş** şeklinde ince sıraya geçti. Karahanlı Türkçesinden itibaren Türkçede görülür. Kıpçak Türkçesinde **kuya:ş** şeklinde geçer (EDPT 679a ve 734b).

Gün isimleri Türk dünyasında farklıdır. Yazımızı bir haftalık bir zaman dilimi için Türkiye Türkçesi ve Çağdaş Uygur Türkçesi gün isimleri ile bitirelim.

	Türkiye Türkçesi	Çağdaş Uygur Türkçesi
02	evvelki gün, evvelsi gün	ozaku күn > үлүш күн
01	dün	tün, tünekün
0	bu gün	bu күн
1	yarın, ertesi gün	erte, tangdası
2	öbür gün, öbürsü gün	ögün
3	yok	indin
4	yok	çindin

Görüldüğü gibi Çağdaş Uygur Türkçesi Türkiye Türkçesinden iki kelime daha fazla kelime ihtiva ediyor.

Başka bir yazıda da yidi gün = hafta mefumu üzerinde durarak eski Türklerde hafta mefumu var mıdır? Türkçede hafta hangi gün ile başlar. Haftanın gün isimlerinin anlamı nedir? konularını işlemek istiyorum.

Neolojizm: 1930'lu yıllardan sonra yapılan tercüme kavramlardır. Osmanlı Türkçesindeki “sabah-ı şerifiniz hayır olsun” yerine Almanca *guten Morgen*, Fransızca *bon jour*, İngilizce *good morning* söyleyişlerine benzetilerek “iyi sabahlar” karşılığında **Gün aydın**, yine Almanca *gute Nacht*, Fransızca *bon nuit*, İngilizce *good night* söyleyişlerine benzetilerek “iyi geceler” karşılığında **Tün aydın** kelimesi ileri sürülmüştür. Bunlardan **Gün aydın** tutmuş, **Tün aydın** tutmamıştır.

11 Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1999, s. 167a; Tuncer Gülensoy, 308b.

12 Marcel Erdal, “Further notes on the Irk Bitig”, *Turkic Languages*, 1 (1997) 1, Wiesbaden, s. 63-100 (bk. s. 93).